

УДК 343.14:343.122

Сольонова Олександрія Олександрівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО

Досліджено поняття та значення показань потерпілого як самостійного виду доказів. Розкрито його значення й місце в системі кримінально-процесуального доказування.

Ключові слова: показання потерпілого; допит потерпілого; обставини в кримінальному провадженні.

Исследованы понятие и значение показаний потерпевшего как самостоятельного вида доказательств. Раскрыто его значение и место в системе уголовно-процессуального доказывания.

Ключевые слова: показания потерпевшего; допрос потерпевшего; обстоятельства в уголовном производстве.

In the article the concept and value of the testimony of the victim, as an independent form of evidence. Reveals its meaning and place in the criminal procedure proof.

Keywords: testimony of the victim; questioning the victim; the circumstances in criminal proceedings.

В час докорінних змін у законодавстві України, найголовнішим залишається захист прав людини, не зважаючи на процесуальний статус у кримінальному провадженні, чи є вона потерпілою чи підозрюваною. Адже, згідно статті 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, с. 3]. Доказування займає центральне

місце в кримінально-процесуальній діяльності під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. Котре полягає в збиранні, перевірці, оцінці і використанні доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження. На основі зібраних доказів, керуючись законом, слідчий суддя, суд оцінюють їх і приймають відповідні процесуальні рішення (ухвали, вироки). Показання мають важливе значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що дотримання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінального процесуального законодавства, яким передбачено права потерпілого, є однією з важливих умов здійснення встановленого в ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист.

В Україні діє новий Кримінальний процесуальний кодекс України, в якому містяться положення, які лише перелічують процесуальні права потерпілих, без встановлення чіткої процедури відновлення матеріальних прав [6, с. 203–206].

Метою дослідження є змістовний аналіз норм КПК України, що регламентують процесуальний порядок надання показань потерпілим у кримінальному провадженні.

Ступінь розробленості проблеми: такі вчені як С. А. Альперт, В. І. Галаган, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, Л. Д. Кокорев, О. П. Кучинська, І. І. Потеружа, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, І. Я. Фойницький, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал та ін. Вказані науковці зробили вагомий внесок в теорію вчення про потерпілого, однак положення нового КПК та збільшення кількості вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, потребують подальшого дослідження.

Показання мають велике значення для вирішення завдань кримінального судочинства, адже найчастіше тільки на їх основі здійснюється достовірне встановлення обставин, які є предметом дослідження у кримінальному провадженні, і з урахуванням останніх до конкретного випадку застосовуються норми кримінального та кримінально-процесуального права. Інститут

показань у його сучасному вигляді, як окремий структурний елемент кримінального процесу, є новим для України, а тому науково не розроблений [2]. Для правильного розкриття сутності показань потерпілого необхідно з методологічної точки зору, насамперед, проаналізувати проблему поняття кримінально-процесуальних доказів, дослідити і показати співвідношення категорій «джерело доказів», «вид доказів» в кримінальному процесі. З'ясувавши вищевказане дозволить визначити поняття показань потерпілого, а також виявити їх значення і місце в системі кримінально-процесуального доказування. В основі гносеологічної характеристики поняття доказів лежить філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії. В результаті відображення відбувається залишення слідів будь-якого злочину на предметах матеріального світу і в свідомості людей. За допомогою слідів котрі збереглися, можливе встановлення обставин, вчинення злочину. Тому працівники органу досудового розслідування повинні виявити, знайти залишені сліди, дослідити їх, привести у належну процесуальну форму, і потім використати в якості доказів по кримінальному провадженню. Як і всяке відображення, доказ завжди складається з відображення або способу відображуваного, і форми, тобто способу існування і вираження відображення. Образ відображуваного є змістом доказу, який являє собою єдність всіх основних елементів, властивостей і зв'язків доказу; воно існує і виражається у формі і невід'ємне від неї. Можна сказати, що в доказах повною мірою знаходить свою реалізацію філософський закон єдності форми і змісту. Тому докази в кримінальному процесі не можуть існувати виключно у вигляді свого змісту або у вигляді форми. Для повноцінної структури, докази повинні однозначно складатися з змісту і форми. Так, більшість авторів вважають, що змістом відображення в доказах є «фактичні дані». При визначенні змісту, доказів через поняття «фактичні дані» необхідно насамперед, виходити із специфіки появи і прояву, відображуваного образу в ході відбивних процесів [3, с. 227].

«Фактично» буквально означає відображення дійсного стану чого-небудь, відповідним фактам, а термін «дані» - відомості, необхідні для якого-небудь висновку, рішення. Тому при автентичному; тлумаченні терміну, «фактичні дані» являє собою наступне – це «відомості, необхідні для якого-небудь

висновку, рішення, котрі відображають дійсність». Значить, «фактичні дані» по своєму етимологічного значення ні чимось не відрізняються від «відомостей (інформація)» [4].

Згідно позиції радянського науковця П.П. Сердюкова «Доказами по кримінальній справі являються будь-які фактичні дані, на основі яких в визначеному законному порядку органи дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність громадського небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила дане діяння та інші обставини, котрі мають значення для правильного вирішення справи» [7, с. 3].

Законодавець визначає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. У ч. 2 ст. 84 КПК України зазначено, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У процесуальній літературі поняттям «джерела доказів», «процесуальні джерела доказів» надається різне значення: як форма, вид доказів, засоби доказування, носії інформації. В ч. 1 ст. 84 КПК йдеться про фактичні дані, наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Вони відображають зміст та об'єктивну основу доказів. Під показаннями, речовими доказами, документами, висновками експертів слід розуміти процесуальні джерела, тобто матеріальну форму, в якій містяться і за допомогою якої передаються фактичні дані. Такі джерела гарантують отримання найбільш повних і достовірних фактичних даних, що є важливою умовою допустимості доказів. З урахуванням цього, під доказами в кримінальному процесі слід розуміти єдність фактичних даних і їх процесуальних джерел. Залежно від способу і процесуального режиму отримання і їх характеру законодавець сформулював конкретну вимогу про те, що доказами можуть бути тільки показання, речові докази, документи, висновки експертів, незалежно від того, чи вони отримані в результаті гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій [5, с. 250].

З буквального тлумачення частини другої названої статті можна зробити висновок про те, що до одного і того ж виду

доказів відносяться об'єднані у відповідних пунктах показання підозрюваного і показання обвинуваченого, показання потерпілого та свідків, висновки і показання експерта, протоколи слідчих і судових дій. Насправді кожна з названих вище категорій утворює абсолютно окремий вид доказів. Дане поєднання і об'єднання не можна вважати вдалим. Цим самим принижується значення і роль кожного доказу і, зокрема, показань потерпілого як самостійного виду доказів. Існуюче в законі поєднання в окремих пунктах ч. 2 ст. 84 КПК України самостійних видів доказів перетворює одні з них в «придаток» до інших, нівелює значимість і рівність кожного доказу. Тому, на наш погляд, необхідно більш точно визначати ч. 2 ст. 84 КПК України: «До процесуальних джерел доказів відносяться: показання підозрюваного; показання обвинуваченого; показання потерпілого; показання свідка; показання експерта; висновки експерта; речові докази; протоколи слідчих дій; протоколи судових засідань; інші документи».

Кожний доказ має володіти такими ознаками (властивостями): належність та допустимість. У ч. 1 ст. 94 КПК України вказано, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [5, с. 281].

Таким чином, під доказами в кримінальному процесі необхідно розуміти відповідаючи вимогам належності, допустимості і достовірності відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, котрі відповідають встановленій законом процесуальній формі. Наведена конструкція поняття доказів та їх джерел має значення для визначення суті показань потерпілого.

В ст. 95 КПК вказано, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Аналіз етимологічного тлумачення – терміна «показання» означає свідцтво; розповідь [4]. Разом з тим, на нашу думку, логіка суджень з приводу форми показань потерпілого в рамках кримінально-процесуального доказування повинна залежати від того, яким чином сприймаються і фіксуються відомості, що повідомляються потерпілим в ході його допиту.

Слідчий і суддя сприймають вихідну від потерпілого в ході допиту усну інформацію (відомості) безпосередньо. Опосередкованим шляхом усні відомості потерпілого сприймаються усіма іншими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Вони можуть оцінити їх, тільки ознайомившись з відповідним протоколом допиту потерпілого або протоколом судового засідання, у якому фіксувалися відповідні свідчення. При повторному допиті потерпілого відбувається також безпосереднє сприйняття його усних свідчень.

Показання потерпілого – це дані, повідомлені ним на допиті під час проведення досудового розслідування чи в судовому засіданні. Допит потерпілого повинен проводитись на підставі вимог, зазначених у ст. 224, 225, 353 КПК [11]. За кримінальною процесуальною природою показання потерпілого багато в чому схожі з показаннями свідка. Зміст показань потерпілого має певні особливості. Вони в більшості випадків пов'язані з обставинами злочинного посягання (місцем, часом, способом вчинення злочину, особою, що його вчинила, тощо). Значним може бути і обсяг відомостей про фактичні обставини справи, які відомі лише потерпілому і особі, що вчинила злочин (наприклад, коли злочинне посягання здійснювалось у відсутності інших осіб). Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним при допиті, є невід'ємною частиною його показань. Вони повинні бути зафіксовані в протоколі допиту і підлягають обов'язковій перевірці в процесі доказування. Будь-які показання потерпілого, перш ніж вони будуть використані при прийнятті рішень, повинні бути перевірені. Перевірка здійснюється шляхом співставлення з доказами, які є у справі. Це дозволяє впевнитись у частковому чи повному збігові показань з іншими доказами [5, с. 288].

Показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора. Якщо допит фіксується за допомогою

технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умов, що кожен з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема ти, що вони не мають до доказового значення в судовому розгляді, а тому й не має сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами [10, с. 207].

Стаття 58 КПК визначає, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Юридична особа, хоча і може бути визнана потерпілим, але у кримінальному провадженні може брати участь лише в особі свого представника-фізичної особи. Однак, особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 5 ст. 95 КПК). Право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати може реалізовуватися потерпілим у таких напрямках: 1) як конкретний прояв участі потерпілого у доказуванні, яке нерозривно пов'язане із правом подавати докази; 2) як субсидіарне для підкріплення вимог потерпілого, викладених у його відводах, клопотаннях та при вчиненні інших процесуальних дій. Указане право є диспозитивним і реалізується на розсуд потерпілого, про що свідчить вказівка на право відмовитися давати пояснення та показання [12].

На наш погляд, як самостійний вид докази показання потерпілого характеризуються певними ознаками: це усне або письмове повідомлення; це повідомлення про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; це повідомлення осіб, які є потерпілими відповідно до кримінально-процесуальним законом; це повідомлення, яке отримують органи досудового розслідування і суд в установленому законом порядку; це повідомлення, зроблене при допиті і зафіксоване в установленому законом порядку в протоколі допиту потерпілого або в протоколі судового засідання.

Ряд авторів стверджує, що показання взагалі і показання потерпілого, зокрема, – лише усні повідомлення. Так, наприклад, Ю.К. Орлов вказує, що показання потерпілого – його усне повідомлення про обставини, що мають значення для справи, зроблене під час допиту і запротокольовані в установленому законом порядку [8, с. 142–143; 9]. Інші, навпаки, вважають, що показання, в тому числі і показання потерпілого, можуть бути як усним, так і письмовим повідомленням.

Показання потерпілого – це самостійний вид доказів, що являє собою відомості про будь-яких обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, в тому числі про свої взаємини з підозрюваним, обвинуваченим, повідомлені потерпілим на допиті, проведеному в ході досудового розслідування і зафіксовані відповідно в протоколі допиту чи протоколі судового засідання. Значення показань потерпілого в процесі доказування як одного з видів доказів у кримінальному провадженні полягає в тому, що, по-перше, вони являють собою ефективний засіб відстоювання прав та інтересів потерпілого, і, по-друге, з їх допомогою встановлюються обставини, що мають значення для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення. У своєму першому значенні свідчення потерпілого служать одним з головних засобів реалізації прав та інтересів потерпілого. Тут вони грають виключно важливу роль, яка полягає в тому, що сприяють безпосередній можливості потерпілим вплинути на результат кримінального провадження на свою користь. За допомогою своїх показань потерпілий може вплинути на висновки як органу досудового розслідування, так і суду щодо обставин вчиненого злочину. Його свідчення дозволяють йому відстоювати свої права та законні інтереси. У другому значенні свідчення потерпілого виступають важливим засобом встановлення значущих у кримінальному провадженні обставин у випадках, коли потерпілий у своїх свідченнях прямо вказує на причетність особи, винної у скоєнні злочину або повідомляються їм важливі відомості про обставини злочину дозволяють надалі встановити винну особу. За допомогою показань потерпілого можуть бути встановлені інші обставини, що підлягають доказуванню. Можливість встановлення за допомогою показань потерпілого з достовірністю обставин кримінального провадження забезпечується також

відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України [11, с. 1119].

Отже, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України потерпілого відносить до сторони обвинувачення, адже на потерпілого покладається обов'язок доказати винуватість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тому показання потерпілого підлягають ретельній перевірці та оцінці в сукупності з усіма обставинами, встановленими по кримінальному провадженню.

Новелою КПК є те, що суд може ґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він отримав безпосередньо під час судового засідання, або на тих, що отримані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Суд не має права ґрунтувати свої рішення на показаннях, наданих слідчому, прокурору, або посилатися на них. Заборона дослідження цих показань у судовому засіданні здається нам необґрунтованою і такою, що не сприятиме встановленню істини у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Острійчук О. Поняття показань як процесуального джерела доказів у світлі реформування кримінально-процесуального законодавства / О. Острійчук // Правовий тиждень. – № 10–11 (26 трав. 2015 р.).
3. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. – М., 1973. – 734 с.
4. Тлумачний словник української мови Copyright 2010–2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovnik.com/>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. ; [за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
6. Михайлов Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлов // Право і суспільство. – № 2. – 2013. – С. 203–206.
7. Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела / П. П. Сердюков. – Иркутск, 1981. – 84 с.

8. Орлов Ю. К. Показания потерпевшего / Ю. К. Орлов // Уголовно-процессуальное право : [учеб.] / под общ. ред. П. А. Лупинской. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1997. – 475 с.

9. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М., 2009. – 145 с.

10. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; [за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. – Х. : Право, 2014. – 824 с.

11. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

12. Новик В. А. Права потерпілого за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. Літописець / В. А. Новик // Права людини: історія і сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 6 груд. 2012 р.). – Житомир, 2012. – С. 125–131.